

Ključna obilježja i europski obzori hrvatske povijesti od početaka do danas

Tomislav Raukar

tomislav.raukar@zg.t-com.hr

Edicija *Hrvatska i Europa* jedinstveni je i nenadmašivi pogled prema Hrvatskoj, njezinim ljudima i njihovu stvaralaštvu od početaka hrvatske povijesti do danas. U onom davnom vremenu, sredinom 90-ih godina prošloga stoljeća, kada je akademik Ivan Supićić, duhovni pokretač te Edicije, tumačio njezina načela i zacrtane domete, snažno je djelovao već i sâm naslov *Hrvatska i Europa*. Vremena bijahu teška za Hrvatsku, ali je akademik Supićić unatoč tome o njoj razmišljao u europskom ozračju, suprotno ratu koji je bio posvuda oko nas, što je na skupinu suradnika, okupljenih oko Edicije koja je tek nastajala, nužno djelovalo poticajno.

A zatim, možda na neki način još i jače, podnaslov Edicije: *Kultura, znanost i umjetnost*. Edicija, dakako, nije zanemarivala uobičajeni okvir političkih zbivanja, koji je upravo u hrvatskoj povijesti bio tegoban, u nekim razdobljima i odlučujući, ali je ona koncepcijski u taj okvir unosila stvaralaštvo na hrvatskom prostoru kroz stoljeća povijesti i to je bilo metodološki svježije i novo. Najkraće, edicija *Hrvatska i Europa* težila je za ravnotežom svih sastavnica hrvatske povijesti, ali je pri tome zastupala utemeljeno gledište da se prepoznatljivost Hrvatske u europskom kontekstu prije svega oslanja na široku lepezu stvaralačkih plodova. I premda je to već više puta istaknuto, vrijedi i u ovom času ponoviti da je tako koncipiranu Ediciju prihvatio i visoko ocijenio i francuski povjesničar Jacques Le Goff.

U predgovoru prvom svesku edicije *Hrvatska i Europa* na francuskom i engleskom jeziku on je upozorio na stvaralačka dostignuća Hrvatske od 7. do 12. stoljeća i istaknuo da je »Hrvatska izvorna, ali i duboko europska sastavnica cjeline što je čini Europa«. U zaključku je kazao da će se »vidjeti u ovoj knjizi, koja će učiniti da se zbog svoga neznanja crvene mnogi njezini francuski čitatelji, ja prvi, procvat jedne od najljepših europskih umjetnosti ranoga srednjega vijeka«. Takve je riječi mogao napisati samo velikan duha kakav je bio Jacques Le Goff: ljepše se i trajnije priznanje Ediciji nije moglo iskazati.

A u počecima svoje povijesti, dolazeći u 7. stoljeću na prostor na kojemu žive i danas, Hrvati su se smjestili između rubova panonske ravnice i istočnojadranske obale, pa je taj prostorni okvir odredio i značajke njihove povijesti, od srednjega vijeka do danas. Geomorfološke razlike između Panonije, Dinarida i jadranske obale bijahu osnovicom na kojoj su se u srednjemu vijeku razvile tri hrvatske pokrajine ili kraljevine (*regna*), s prepoznatljivim društvenim posebnostima. U isti mah čitav je taj prostor bio politički osjetljiv,

izvrnut djelovanju okolnih snaga. Stoga osnovnim zahtjevima hrvatske povijesti bijahu prevladavanje geografskih, političkih i društvenih raznorodnosti unutar vlastitoga prostora, upravo okupljanje rasutih dijelova u jedinstvenu cjelinu, s jedne strane, i otpor političkom ugrožavanju vanjskih sila, koji se u nekim razdobljima pretvarao u bitku za opstanak, s druge.

Političke razlike između gradova bizantske Dalmacije i hrvatskoga kraljevstva u njihovu zaleđu trajnije su prevladane tek potkraj ranoga srednjeg vijeka, u drugoj polovici 11. stoljeća, kada Petar Krešimir IV. i Zvonimir nose naslov »kralj Hrvatske i Dalmacije«. Postupno su se u temeljno pitanje cjelovitosti hrvatskih zemalja uključivale i okolne političke snage, od ugarsko-hrvatskih kraljeva, preko Mletačke Republike, do Osmanskoga Carstva. Njihova su politička djelovanja mnogo više razdvajala, nego okupljala dijelove kraljevstva. Najjači integracijski pomak ostvaruju u 14. stoljeću ugarsko-hrvatski Anžuvinci, prije svega kralj Ludovik nakon mira u Zadru godine 1358., ali je njegovo pripajanje dalmatinskih gradova hrvatskom kraljevstvu već na početku 15. stoljeća zamijenjeno čvrstom vlašću Mletačke Republike nad Dalmacijom. No gotovo istodobno na prostor hrvatskoga kraljevstva i Dalmacije pod mletačkom vlašću prodiru turske čete koje do prve polovice 16. stoljeća u opseg Osmanskoga Carstva uključuju glavninu hrvatskoga kraljevstva, od slavonskog Međurječja do neposrednog zaleđa dalmatinskih gradova.

Političke, društvene i narodnosne posljedice turskih osvajanja bile su, s motrišta cjeline hrvatske povijesti, nepopravljive. Ratovi što ih od kraja 16. do početka 18. stoljeća Habsburgovci i Mletačka Republika vode s Osman-skim Carstvom nisu mogli obnoviti predosmansko ustrojstvo hrvatskoga kraljevstva. Njegova cjelovita prostorna i društvena rekonkvista pokazala se nedostižnom. Habsburgovci, doduše, u prostor kraljevstva ponovno uključuju Slavoniju i Liku, a Venecija proširuje svoj posjed dublje u zaleđe Dalmacije (tzv. *acquisto nuovissimo*), ali je nekadašnji središnji hrvatski prostor, onaj između Une i Vrbasa, zauvijek ostao izvan granica kraljevstva.

Političko-prostorni razvoj hrvatskih zemalja nije bio lakši niti u njihovoj modernoj povijesti, u 19. i 20. stoljeću. Nakon austro-ugarske nagodbe 1867. godine Dalmacija je podvrgnuta jurisdikciji Beča, dok su Hrvatska i Slavonija uključene u ugarsku polovicu monarhije, pa je Hrvatska ostala tako politički rascijepljena sve do godine 1918. Dapače, u 20. stoljeću, u stoljeću ratova, politička je cjelovitost hrvatskih zemalja bila još više ugrožena djelovanjem okolnih država, Italije i Srbije.

Nakon Prvoga svjetskog rata, pod pritiskom talijanskog imperijalizma, Hrvatska gubi neka od najvažnijih jadranskih područja, prije svega grad Zadar, pa su tek potkraj Drugoga svjetskog rata, nakon sloma nacifašizma, u njezin opseg uključeni svi dijelovi istočnojadranske obale, izgubljeni nakon 1918., zajedno s Istrom. Nova opasnost prostornoj cjelovitosti Hrvatske nastupila je raspadom Jugoslavije i srpskom agresijom 1991. godine, nakon koje se pod okupacijom našla trećina hrvatskoga državnog prostora. Tek je uz najveće

napore, u Domovinskom ratu 1991-1995, prije svega u akcijama *Bljesak* i *Oluja*, obranjena prostorna cjelovitost samostalne, međunarodno priznate hrvatske države.

No kolikogod je politički razvoj hrvatskih zemalja bio tijekom stoljećâ ispunjen teškoćama, ipak na ovoj točki razlaganja valja upozoriti na dvije važne pojave. Prvo, da se u Hrvatskoj ni u najnepovoljnijim okolnostima, sve do početka 20. stoljeća, točnije do godine 1918, nije ugasila misao o državnopravnom kontinuitetu hrvatskoga kraljevstva, unatoč svim mijenama tog pojma kroz stoljeća; i drugo, da je društveni i stvaralački identitet hrvatskoga naroda tijekom povijesti trajno prevladavao političku rascijepljenost Hrvatske. Zato su upravo kultura, znanost i umjetnost, pojave koje se, kako je već istaknuto, nalaze u središtu pozornosti edicije *Hrvatska i Europa*, hrvatskom narodu davale pečat prepoznatljivosti u sklopu europskih društava i bile ključnim činiteljem njegova okupljanja, u dugom trajanju, od srednjega vijeka do stvaranja moderne hrvatske nacije u 19. stoljeću. I napokon, prostor između Panonije i Jadrana jest bio politički iznimno osjetljiv, ali je u isti mah Hrvatskoj otvarao široke obzore komuniciranja s europskim društvenim i umjetničkim dostignućima.

Pri tome je važno istaknuti da je već od početaka u ranome srednjem vijeku hrvatski prostor bio dijelom zapadne kršćanske ekumene i latinskoga jezika, ali da je njegov smještaj na graničnom području prema Istoku omogućavao i društvene utjecaje istočnoga civilizacijskoga kruga, prije svega na području pismenosti. Kako se kršćanska riječ prema hrvatskom prostoru širila iz zapadnih središta, iz Rima i Akvileje, to su najstariji hrvatski epigrafički spomenici 9. i 10. stoljeća pisani latinskim jezikom, od Višeslavove krstionice, ulomaka Trpimirove oltarne pregrade iz Rižinica pod Klisom ili natpisâ kneza Branimira, do nadgrobna natpisa kraljice Jelene. Ali gotovo istodobno, od kraja 9. stoljeća, do jadranskoga prostora i dalmatinskih biskupija počinje dopirati i služba Božja na slavenskom jeziku i glagoljici, kao stvaralački plod Istoka.

Nositelji povezivanja između srednjovjekovnih društava i njihovih kultura bile su različite institucije i skupine ljudi, primjerice sveučilištâ, od Bologne i Padove do Pariza te njihovi studenti, podrijetlom iz hrvatskih zemalja, zatim crkveni uglednici, hodočasnici, učitelji, bilježnici, poslovni ljudi, prije svega trgovci, nadalje sudionici migracija koje u valovima obuhvaćaju čitav jadranski prostor s njegovim kontinentalnim zaleđima, od Balkanskog do Apeninskog poluotoka, itd. S toga je motrišta koliko dragocjen toliko i razumljiv podatak da je zadarski trgovac suknom Mihovil, prema popisu njegove imovine iz 1385. godine, u svojoj osobnoj knjižnici posjedovao i raskošno opremljeni primjerak Danteove *Božanstvene komedije*, što je važna potvrda o ranoj recepciji stvaralačkih vrhunaca europskog Zapada na istočnom Jadranu.

U sustavu društvenih komunikacija kasnoga srednjeg vijeka prijelomnom promjenom bijaše tiskarstvo. Tiskana je knjiga od druge polovice 15. stoljeća mogla lako doprijeti do čitatelja, obavještavajući ga o važnim suvremenim

zbivanjima. Bernardin Frankapan, primjerice, drži u studenome i prosincu 1522. godine u Nürnbergu pred njemačkim državnim staležima svoj *Govor za Hrvatsku (Oratio pro Croatia)*, a gotovo istodobno taj je govor, kao aktualni politički spis, objavljen u Nürnbergu u zasebnoj knjižici i proširen Europom. Iste godine Marko Marulić piše *Pismo papi Hadrijanu VI* koje je u travnju 1522. tiskano u Rimu. A da su se knjige prodavale i bile pristupačne čitateljima, svjedoči prvo izdanje Marulićeve *Judite*, tiskano u Veneciji 1521, na naslovnici koje stoji knjižareva napomena: »Prodaju se u Bnech u Marcariji, u štacun ki darži libar za sinjao«.

A hrvatska društva, iz kojih su Bernardin Frankapan i Marko Marulić potekli, bila su od srednjega vijeka dalje nerazdvojiva sastavnica europskih društava. Gradske komune, primjerice, koje su se u srednjem vijeku razvile duž istočnoga Jadrana bile su dio komunalnog prostora koji je obilježavao Jadran i Mediteran, prije svega srednju i sjevernu Italiju, ali su te zajednice, unatoč toj institucionalnoj srodnosti, brižno njegovale svoju vlastitu misaonu i urbanu prepoznatljivost. U njima su se uz velike napore zajednice i pojedinaца podizali ključni komunalni spomenici, napose katedrale, zvonici, portali, općinske lođe ili palače društvene elite, koji su gradove na istočnom Jadranu u punom smislu uključivali u prostor europskoga stvaralaštva, od romanike i gotike do renesanse i baroka.

Pa ipak, na izmaku srednjega vijeka upravo se u tim komunalnim društvima, koja su iskazivala težnju prema vlastitoj zasebnosti, pojavljuju novi misaoni obzori, znatno širi od onih što bijahu svojstveni suženom prostoru komune i gradskih bedema. Tako hvarski dominikanac Vinko Pribojević, u govoru *O podrijetlu i zgodama Slavena*, što ga je 1525. godine održao u Hvaru, razvija misao o proširenosti i veličini Slavena. Ta misao svjedoči o plemenitoj širini hrvatskoga duhovnoga bića koja preko sveslavenstva Jurja Križanića ili južnoslavenstva biskupa Josipa Jurja Strossmayera dopire do modernog doba.

Ali, valja zaključiti, ta misaona širina nije odjeknula do onih južnoslavenskih naroda kojima je u 19. stoljeću bila namijenjena, niti je poticajno djelovala na razvoj njihovih političkih ideja. Ona je ostala značajkom hrvatskoga prostora. Zato se u drugoj polovici 19. stoljeća, u razdoblju modernizacije hrvatskoga društva koju, pokraj svega drugoga, obilježava i utemeljenje ključnih nacionalnih institucija, primjerice Matice hrvatske, Jugoslavenske, kasnije Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti ili Sveučilišta u Zagrebu, u hrvatskom političkom životu razvila i oblikovala hrvatska nacionalna ideja, prije svega u učenju Ante Starčevića, kao osnovica budućega razvoja. Unatoč tome, sve prethodne političke etape, iz kojih je hrvatska nacionalna misao izrasla, od slavenstva i ilirstva do južnoslavenstva, važne su u svakom razlaganju o hrvatskoj povijesti, napose o razvoju političke misli u Hrvatskoj, kao trajno svjedočanstvo o duhovnoj širini hrvatskoga naroda.